

FRI-2B.313-1-L-02

PROTECTION OF PERSONS WITH NON-CHEMICAL DEPENDANCES

Elitsa Kumanova

Associate Professor in Theory of law and state, PhD
Angel Kanchev University of Ruse, BG
E-mail:ekumanova@uni-ruse.bg

Nikolina Angelova

Associate Professor in Psychiatry, PhD
Angel Kanchev University of Ruse, BG
E-mail:nangelova@uni-ruse.bg

***Abstract:** The protection of persons with non-chemical dependences is a new problem for Bulgarian legislation due to the fact that these problems have arisen over the last decade. Behavioral bias is psychological, non-chemical dependence, attachment to a particular action to which a person attributes an overvaluing value, ultimately defining all human behavior. This bias has various forms - workaholism, gambling, computer dependencies. The elaboration of adequate legal mechanisms to support persons with non-chemical dependencies will contribute settlement of the problem.*

***Keywords:** non-chemical dependences, behavioral bias, protection of rights*

***JEL codes:** K14*

ВЪВЕДЕНИЕ

Общественият интерес, възприеман като дължимо целево - ценностно надличностно отношение, което опосредства обществените блага и социалната власт спрямо тях, е ключът към изследването на проблема за правно регламентиране на защитата на лицата, страдащи от нехимически зависимости. Съдържанието на каталога на правата на пациентите съгласно законодателствата на редица европейски държави включва следните права – право на медицински грижи, право на зачитане достойнството на личността, право на поверителност на информацията, право на информирано съгласие, право на уведомяване на близките и роднините.

Законът за здравето регламентира правата на пациентите в Глава Трета, Раздел II. Пациентите имат право на зачитане на гражданските, политическите, икономическите, социалните, културните и религиозните му права; грижи от общността, в която живее; достъпна и качествена здравна помощ; повече от едно медицинско становище относно диагнозата, лечението и прогнозата на заболяването; запознаване на достъпен език с неговите права и задължения; ясна и достъпна информация за здравословното му състояние и методите за евентуалното му лечение; здравна профилактика и рехабилитация; сигурност и безопасност на диагностичните и лечебните процедури, провеждани по време на лечението му; достъп до модерни методи на лечение; предотвратяване на болката и страданието по време на лечението му, доколкото е възможно; достъп до медицинската документация, свързана със здравословното му състояние.

Законът за контрол върху наркотичните вещества и прекурсорите предвижда, че всеки български гражданин има право на лечение и психосоциална рехабилитация при зависимост или злоупотреба с наркотични вещества. Участието на лица, злоупотребяващи или зависими от наркотични вещества, в програми за лечение, за психосоциална рехабилитация и за намаляване на вредите се основава на принципите на доброволност и поверителност. Същевременно, като се има предвид, че цялостното функциониране на правната система се гарантира от правнопринудителната сила на държавата, наложила на

територията си съответния правов ред и приложила юрисдикцията си, следва се очертаят ясни граници на прилагането на тези принципи.

Понятието "зависимост от наркотични вещества" е дефинирано като психическо или физическо състояние, което възниква в резултат на взаимодействието на организма и наркотичното вещество и което се характеризира с определено поведение или друга реакция, които винаги включват необходимостта от постоянно или периодично приемане на наркотичното вещество. Това са т. нар. химически зависимости. Независимо, че съществуват и нехимически зависимости, все още не е възприета легална дефиниция за тези състояния.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Зависимо е това поведение, което не е ситуативно обусловено, а се случва достатъчно често и има хроничен характер. От английското addiction – пристрастяване. То е част от несъзнаваното желание за бягство от действителността чрез промяна в състоянието на съзнанието. При това за зависимо може да се счита всяко натрапливо поведение, което носи „вреда“ на организма. Има три форми на зависимо поведение на личността: 1. Химически зависимости (наркомания, токсикомания, алкохолизъм); 2. Биохимически зависимости (анорексия, булимия); 3. Нехимически зависимости.

Химическите зависимости са зависимости към променящи настроенето вещества, като алкохол, някои медикаменти, наркотици и др. При нехимическите зависимости стила на поведение отразява структурата на развитие на химическите зависимости.

Химическите и нехимическите зависимости (променящо настроенето поведение) се различават помежду си, но имат и общи характеристики. Основното различие се състои в това, че при химическите зависимости (към психоактивни вещества), съответните химически вещества се внасят в организма от вън, като в резултат на това достигат до мозъка на човека. Химическите вещества и техните производни продукти «повреждат» мозъка като изменят неговата биохимична регулация – невротрансмитери, рецептори, «чувствителност» на рецепторите към съответните невротрансмитери и др., като тези промени са необратими. При нехимическите зависимости поведението на човека променя психофизическото му състояние, по същия начин както човекът с химическа зависимост използва за това алкохол или други психоактивни вещества. Изменящото настроенето поведение – е действие, което създава кратко по време, но интензивно чувство, след което следва дълго траещ дискомфорт. Тоест при този вид поведение човек се чувства добре за кратко време, но последствията са само «допълнителни проблеми» и дискомфорт. Нехимическите зависимости увреждат в по-малка степен тялото и мозъка на човека, отколкото химическите зависимости, но също водят до промяна в биохимичната регулация в работата на мозъка. По тази причина нехимическите зависимости се наричат още изменящи настроенето поведения, т.е. такова поведение може да промени настроенето и чувствата на човека. Нехимическите зависимости често се съчетават с други психични и поведенчески разстройства като афективни разстройства, obsesивно-компулсивно разстройство, разстройства на личността и поведението в зряла възраст, неврози и химически зависимости. Има много сходства между химическите и нехимическите зависимости, особено в това как се проявяват на поведенческо ниво. Докато едни хора със зависимо поведение употребяват алкохол или други психоактивни вещества, други хора така зависимо се отнасят към работата и храната си, игралните автомати, компютрите, пазаруването, спорта и др.

Едно и също поведение може да бъде както зависимо, така и «независимо». Зависимото поведение в голяма степен се измерва не с това, което човек прави, а според това как и колко често го прави. т.е. болшинството видове зависимо поведение имат паралелни, «независими», умерени видове поведение. Има разлика между зависимото поведение и продуктивната дейност. Продуктивната дейност носи удовлетворение без

дълговременни болестни последици. Например здравословните физически упражнения са продуктивна дейност. Те позволяват освобождаване на енергия, което носи радост и удоволствие. Това е в случаите когато упражненията са съобразени с физическите особености на човека. В резултат на тези физически упражнения не възникват дългосрочни здравословни проблеми. Ако поведението стане зависимо то се приема от човека със зависимост така както пациентите вземат наркотици. В този случай целта е промяна в настроението и бягство от действителността. Поведението става опасно когато се «използва» за бягство от реални житейски проблеми. Поведението е продуктивна дейност, ако помага на човека ефективно преодолява реалните си проблеми.

За зависимостите (и химически и нехимически) е характерно : 1. Цикличност – човека има „вътрешна готовност“ за определен вид поведение, като желанието му се усилва и той намира „обекта на зависимостта си“; човекът реализира съответното поведение и получава удоволствено преживяване, отпуска се – релаксира и за известно време „забравя“ за зависимото си поведение. Следва ново нарастване на напрежението и повторение на този цикъл.

2. Бягство от действителността – човек се реализира в някаква зависима дейност в опит да „забрави и избяга“ от действителността и от проблемите си. При това обаче проблемите не се решават, а се натрупват, като се прибавят и нови свързани със зависимото поведение.

3. Положителни емоции (еуфория – euphoria), предизвикани от приема на веществото или от реализиране на съответното поведение – тези положителни емоции човекът не може да преживее по друг начин. Понятието еуфория е заменено през 1996 г. от Griffiths с термина „промяна на настроението“ (mood modification), което е по-вярно и точно.

4. Ценност на обекта (salience) – за зависимия обекта на неговата зависимост е особено ценен.

5. Повишаване на толеранса (tolerance) – с времето за да получи удоволствено преживяване е необходимо да се приема все по-вече и повече от съответното психоактивно вещество или да се повтаря все по-често и по-често съответния поведенчески патерн.

6. Симптом на отмяна (withdrawal symptoms) – при невъзможност да се постигне желаното удоволствие човек чувства силен дискомфорт.

7. Неодобрение, конфликт (conflict) с околните и със самия себе си зависимостта с времето неминуемо внася в живота на зависимия вредни последици, както за самия него, така и проблеми с обкръжаващите го.

8. Рецидив (relapse) – осъзнавайки своя проблем човек се опитва да спре приема на веществото или съответното поведение, но чувства силно желание или „вътрешна принуда“ да приеме веществото или да реализира поведенческия акт; това затруднява контрола по отношение на началото, края и нивото на употреба.

9. Ненужност – човекът, който няма химическа или поведенческа зависимост може да живее спокойно без обекта на зависимостта, докато за зависимия човек е жизнено важно да реализира обекта на зависимостта си.

10. Психични и соматични последици, включително и нарушения в когнитивното функциониране в резултат на химическа или нехимическа зависимост.

Нехимически зависимости

Нехимическите зависимости условно могат да бъдат разделени на вътрешни (мислене, въображение, чувства) и външни (работа, игри, разговори и пр.) Проявите на вътрешните видове се преценяват и „виждат“ по-трудно. Към нехимическите зависимости се отнасят зависимостта към хазарт, сексуалната зависимост, „любовната зависимост в отношенията“, работохолизма, безразборното харчене на пари и др. Между химическите и нехимическите зависимости се намира зависимостта към храненето (анорексия и булимия) т.к. при тези зависимости се задействат непосредствено биохимични механизми. Зависимостта в отношенията се характеризира с „навика“ на човека да създава определен тип отношения.

Хората с този тип зависимо поведение създават например отношения в групи „по интереси“. Членовете на тези групи постоянно и с удоволствие си ходят на гости, където прекарват много време, като животът им между срещите преминава в постоянно мислене за предстоящите срещи. При зависимостта към недостиг на време човекът е в състояние на постоянен недостиг на време и когато този човек е в някакво друго състояние той изпитва дискомфорт. **Най-разпространените нехимически зависимости са:**

1. Зависимост към хазарт – позната е още от древността. Във връзка с проблеми при пристрастяване към хазартни игри в Римската империя е бил въведен специален закон, който е ограничавал участието в тях. През последните години зависимостта към хазартните игри придобива епидемичен характер. В процеса на играта човекът релаксира, намалява се емоционалното му напрежение, той не мисли за неприятните проблеми, и играта се разглежда като средство за приятно прекарване на времето. По този механизъм се развива зависимостта. При зависимост към хазарт има постоянно повтарящи се участия в хазартни игри, като това поведение продължава и се задълбочава независимо от вредните социални последици.

2. Зависимост в отношенията — при тази зависимост има фиксация към партньор и тя се дели на:

2.1. Любовна зависимост — зависимост от създаване на любовни отношения. На преден план са интензивните емоции и тяхната екстремалност. Може да възникне между родители и деца, между приятели, съпрузи или колеги. Много често при другия партньор има зависимост на избягване.

2.2. Сексуална зависимост — натрапливо поведение от сексуален характер, което продължава въпреки все по-сериозните негативни последици.

2.3. Зависимост на избягване – характерно е „напускането“ на отношения със значими хора. Отношенията са важни, но човекът ги избягва и се дистанцира.

3. Работохолизъм – терминът „работохолизъм“ се въвежда в началото на 70-те години на 20 век от професора по психология на религията У. Оутс. В своята книга „Признанията на работохолика“ (Confessions of a Workaholic) той определя работохолизма като адикция (зависимост) към работа -натраплива и неконтролируема потребност от непрекъсната работа. Всяка адикция като избягващо поведение води до натрупване на нерешените проблеми, увеличава и без това високото ниво на стрес, на който сме подложени във всекидневието си.

Изследванията показват, че заради прекомерното отдаване на работата си работохолиците нямат пълноценен интимен живот, имат проблемни взаимоотношения със своите близки: интимните партньори, родителите и децата. Децата им имат лошо поведение в училище, страдат от различни хранителни разстройства, развиват на свой ред зависимости от недостига на общуването: компютърната и интернет зависимост, игровата или телемания. Натрупването на стреса при работохолиците води до влошаване на тяхното здраве, безсъние, понижаване на физическия и психическия тонус, развитие на физически и психически заболявания. Работохолизъмът е свързан и с качеството на организацията, в която работи работохоликът. Обикновено това е средата, която поощрява егоцентричност, кариеризъм, перфекционизъм, потискане на чувствата и силен контрол над качеството и количеството получената продукция. Работохолизъмът представлява сериозна заплаха и в началото на своето развитие (свръхнатовареност) и в процеса на укрепването (намаляването на продуктивността, създаване на проблеми във взаимоотношенията) и накрая (хоспитализация и смърт в резултат от сърдечната недостатъчност или друга подобна причина). Като сериозна заплаха се посочва и развитието на нарцисизма – пълната загуба на състрадание и емпатия към другите хора. Работохоликът оказва негативно влияние върху членовете на своето семейство, като ги лишава от емоционалната поддръжка и насочва към подобно на свое поведение или други още по-разрушителни зависимости.

4. Зависимост от покупки (шопинголизъм, безразборно харчене на пари) – стремеж да се купуват ненужни вещи, които често са прекалено скъпи и не са „по джоба“ на

човекът. Зависимостта към безразборно харчене на пари се проявява в непреодолимо желание да се направят множество покупки. Не е задължително да се купуват дрехи или обувки – обект на зависимост може да е купуването на книги, техника, парфюмерия и козметика, мебели и др. Във времето между покупките нараства напрежението, което може да бъде снижено само с поредни, нови покупки, след които човекът изпитва чувство за вина и други негативни емоции. Положителни емоции до еуфория човекът изпитва само докато пазарува. Така се увеличават дълговете на зависимия, има конфликти и „проблемни“ взаимоотношения в семейството, възможни са и проблеми със закона. Понякога тази зависимост може да се реализира и в интернет-магазини.

5. Комуникационна зависимост – човекът е зависим към определен тип отношения. Зависимите хора създават групи и членовете на групата постоянно и с удоволствие се срещат и прекарват много време заедно. Във времето между срещите на групата зависимия човек постоянно мисли за предстоящата среща с приятелите му и това му пречи „да живее отделен, самостоятелен живот“.

6. Религиозна зависимост – зависимост от религиозни организации, включително и в различни секти. Тук зависимият човек се стреми да получава все повече и повече „религиозни переживявания“.

7. Зависимост от недостиг на време – отнася се към групата на така наречените негативни зависимости. При тази зависимост хората са постоянно свръхзаети, трябва да вземат участие в множество дейности, имат ускорен ритъм на живот, и постоянно са в състояние на недостиг на време. Налице е обща хиперстимулация и „психоемоционално напрежение“, които стават хронични и обичайни. Нарушава се и естествения ритъм на сън-бодърстване. „Липсата на време“ се отнася преди всичко за междуличностните и особено на семейните отношения – така се ограничават възможностите за продуктивни контакти с близките хора. Постепенно човек губи способността си да се усеща красотата на природата, да възприема цялата гама на цветовете и обкръжаващия свят, да получава удоволствие от четене, от посещение на театър, от слушане на музика. По същество при тази зависимост е налице „пристрастяване“ към хроничния стрес, последствията от които са не само психологически, но и психосоматични проблеми. Освен часово (хронометрирано време – измервано с часовниците) време, съществува и понятието „живо време“. То принадлежи на човека така както самия живот. Никой не може да решава вместо човекът как той трябва да провежда всяка безценна минута от „живото“ си време. Зависимия от недостиг на време е фиксиран към часовете, той губи диференциацията между часовото и живото време. Времето е безценно но зависимият не разбира това. Той живее така, все едно неговото лично време принадлежи на някой друг. Броят на тези „други“ е голям. Тук се включват администрацията, колегите, роднините, редица от хора решаващи проблемите си „за негова сметка“ и др. В съвременната култура зависимостта от недостиг на време е широко разпространена при хора с различни професии: бизнесмени, сътрудници в различни фирми, студенти, преподаватели и др.

8. Интернет-зависимост – този термин е бил предложен от Goldberg (1996) за описание на непреодолимото желание на човек да използва Интернет. Неразумното, интензивно използване на компютър не само причинява вреда на психичното и физическото здраве, но оказва вредно влияние и на междуличностните отношения. Интернет зависимостта е нова зависимост, отличаваща се качествено от другите нехимически форми на зависимост по неограничените възможности на виртуалния свят. Ето и някои от факторите създаващи „притегателността“ на Интернет: възможност за многобройна социални контакти; възможност за реализация на реални фантазии и желания в Интернет пространството с установяване на обратна връзка; намиране на желани събеседници, удовлетворяващи всяко искане; възможности за установяване на нови контакти и тяхното прекъсване по всяко време; неограничен достъп до информация и различни видове развлечения; участие в различни игри и др.

С прогресиране на зависимостта виртуалният свят става все по-интересен, докато реалният свят се възприема като неинтересен, скучен, а понякога и „враждебен“. Така връзката на зависимия с реалния свят отслабва и емоциите, интересите, когнитивната сфера, енергията и ценностите му се съсредоточават във виртуалния свят. Хората, които са зависими от Интернет често водят нездравословен живот, пренебрегват личната си хигиена, нарушават диетичния си режим, не си доспиват. Те често имат и пристъпно главоболие, постоянно чувство на умора, болки в очите и конюнктивит. При хората зависими към Интернет често са налице и други нехимически зависимости напр. сексуалната зависимост преминава в «киберсекс»; комуникативните зависимости –в «кибер-отношения»; зависимостта към хазарт –в зависимост към интернет игри. Често срещано е съчетаването на интернет зависимост с работохолизъм и зависимост към недостиг от време.

Трябва да подчертаем, че последиците от нехимическите зависимости са толкова сериозни, колкото и от химическите. Освен проблемите със закона (срещат се и при двата вида зависимости) чести са финансовите проблеми и дългове, които зависимият не може да върне. При зависимите лица се срещат и някои соматични и психични заболявания като сърдечно-съдови заболявания, невровегетативна дистония, хипертонична болест, язвена болест, хроничен спастичен колит, депресии, нарушения на съня и др. Чести простудни заболявания в резултат на понижен имунитет също може да се наблюдават при хора боледуващи от нехимически зависимости.

REFERENCES

Angelova-Barbolova N.S., Krushkova S.A. (2013). Psihopatologiya i diagnostika v psikiatriyata i v klinichnata psihologiya. Ruse, Helt Konsult Ruse EOOD (**Оригинално заглавие:** Ангелова-Барболова Н.С., Крушкова С.А. 2013 Психопатология и диагностика в психиатрията и в клиничната психология. Русе, Хелт Консулт Русе ЕООД)

Enev Svilen (2015). Zavisimost kam internet i kompyutarni igri, Varna, IK „Steno“ (**Оригинално заглавие:** Енев Свилен 2015 Зависимост към интернет и компютърни игри, Варна,ИК „Стено“)

Iovcheva, T., Deistvie na zakona i realizaciia na pravnoto regulirane (2015). (**Оригинално заглавие:** Йовчева Т. Действие на закона и реализация на правното регулиране Русе, Научни трудове на РУ, 2015, том 54)

Marinova, S., Kam poniatieto za obstestven i praven interes (2014). (**Оригинално заглавие:** Маринова С. Към понятието за обществен и правен интерес Русе, Научни трудове на РУ, 2014, том 53)

Prava na pacienta. Sravnitelnopraven analiz. (2003). (**Оригинално заглавие:** Права на пациента. Сравнително правен анализ. 2003 Парламентарен център за европейско право, София)

International Classification of Diseases, X Revision. (1998). Chapter V, Psychiatric and Behavioral Disorders. Sofia: National Center for Complex Human Research.